

WALDEMAR KOMOROWSKI*, PIOTR OPALIŃSKI**

O WIEŻY WÓJTA KRAKOWSKIEGO RAZ JESZCZE.
KOMUNIKAT¹ONCE MORE ABOUT THE TOWER BELONGING
TO THE VOGT OF KRAKÓW. ANNOUNCEMENT²

Streszczenie

Tematem artykułu jest rezydencja krakowskiego wójta Henryka młodszego, wzniesiona w drugiej połowie XIII w. przy ul. Brackiej, znana dzisiaj jedynie w części. Miała ona formę wieży, będącej w czasach budowy czytelnym symbolem władztwa czy aspiracji do prestiżu. W warunkach krakowskich stanowiła wyraźną demonstrację zwierzchnictwa wójta nad miastem. W Europie Południowej i Zachodniej stosowano ją od dawna i w zasadzie w warunkach miejskich była tematem architektonicznym już zanikającym. Autorzy podają przykłady takich budowli (oraz okoliczności ich powstania) z Europy łacińskiej – Włoch, Francji, Niemiec, Szwajcarii, Austrii, Czech, Węgier, krajów nadbałtyckich, podejmując próbę wskazania modeli analogicznych do wieży Henryka. Pierwszej rekonstrukcji wieży krakowskiej dokonał w 1988 roku Tomasz Liniecki – teraz autorzy przedstawiają możliwe rozwiązania alternatywne.

Słowa kluczowe: rezydencja wójta, wieża mieszkalna, rekonstrukcja

Abstract

The subject of the article is the residence of Henry the Younger, the vogt of Kraków, which was erected in the second half of the 13th c. at Bracka Street, and is known today only by its part. The building was a tower which in its times was a clear symbol of power and prestige. The tower stood out in Kraków which was taken as a display of control of the vogt over the city. The rest of the southern and western Europe used such towers for a long time, and in this period in urban areas, they were becoming architecturally extinct. The authors give examples of such buildings (and the circumstances of their establishing) in latin Europe – in Italy, France, Germany, Switzerland, Bohemia, Hungary, Baltic states, trying to point out analogies to the tower belonging to Henry. The first reconstruction of the tower was done in 1988 by Tomasz Liniecki. Now, the authors have proposed an alternative solution.

Keywords: vogt residence, house-tower, reconstruction

* Mgr Waldemar Komorowski, Muzeum Narodowe w Krakowie.

** Mgr Piotr Opaliński, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.

¹ Tekst napisał Waldemar Komorowski, rysunki wykonał Piotr Opaliński. Autorzy dziękują dr. Cezaremu Buśce za cenne rady i wskazówki

² Text was written by Waldemar Komorowski, drawings were made by Piotr Opaliński. The authors would like to thank Cezary Buśko, Ph.D. for valuable insight and advice

Gdy ćwierć wieku temu z kolegą Markiem Łukaczem prowadziliśmy badania terenowe na posesji przy ul. Brackiej, w pobliżu Rynku Głównego, nie zdawaliśmy sobie sprawy, że zetknęliśmy się z kwestią dotąd w historiografii krakowskiej średniowiecznej zabudowy mieszkalnej nieznaną. Nie wiedzieliśmy nawet, że owa posesja była pierwotnie największą działką siedliskową w lokacyjnym Krakowie. Mieliśmy jedynie pewność, że należała do jednego z dziedzicznych wójtów krakowskich, w tym przypadku Henryka młodszego, brata wójta Alberta, znanego z wydarzeń z lat 1311-1312³. Było to samo w sobie pewną sensacją, bowiem ustalenie własności nieruchomości mieszkalnej w XIII-wiecznym Krakowie jest praktycznie niemal niemożliwe. Prowadzący wkrótce po nas badania w zabudowie przy Brackiej i mający w tym względzie znacznie większe możliwości, Tomasz Liniecki znalazł w centrum zagmatwanej, wielofazowej substancji budowlanej obiekt najstarszy, wiążąc go ze wspomnianym Henrykiem, datując na schyłek XIII w. i określając jego funkcję jako mieszkalną i reprezentacyjną. W rekonstrukcji Linieckiego obiekt miał kształt wieży nakrytej czworobocznym dachem (il. 1)⁴.

Zidentyfikowanie najstarszej zabudowy mieszkalnej miasta lokacyjnego, bo do takich należała bez wątpienia budowla wójtowska, i zdefiniowanie jej cech technologicznych, gdyż o stylowych trudno tu mówić, stanowiło podstawę do wydobycia w ostatnim dwudziestolecu relikwów co najmniej kilkunastu podobnych obiektów (niekoniecznie zresztą mających formę wieży) na obszarze Krakowa lokacyjnego. W przeważającej mierze są one położone przy Rynku, co zrozumiałe, gdy się zważy, że wznosili je mieszczenie najzamożniejsi, z reguły tu właśnie mieszkający. Rozsiane wokół Rynku pierwsze mieszkalne budynki murowane – wolno stojące, usytuowane niekiedy w głębi posesji, ale zawsze regularnie wpisane w siatkę urbanistyczną⁵ – stały się zaczynem wielu krakowskich kamienic średniowiecznych i wkrótce w nich utonęły⁶. Pokazujemy to na przykładzie domów przy Rynku Głównym 42 i 43⁷, na granicy któ-

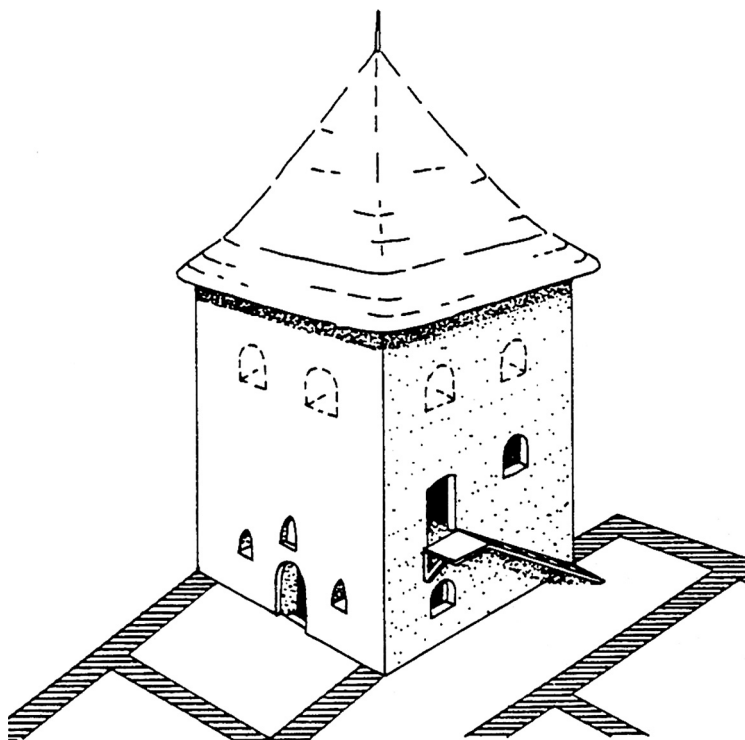
³ W. Komorowski, M. Łukacz, *Bursa Węgierska w Krakowie w okresie Średniowiecza i Renesansu*, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury”, t. 19, 1985, s. 176-178.

⁴ T. Liniecki, *Dom wójta Henryka z wieku XIII w Krakowie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 33, z. 4, 1988, s. 287-294. Publikacja Linieckiego zawiera pełną informację o wynikach terenowych badań wieży, o jej wymiarach, daje też opis zachowanych partii obiektu. Na temat posesji wójtowskiej i jej położenia zob. B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. I, Kraków 2004, s. 93, 118; tenże, *Uposażenie ziemskie lokacyjnego Krakowa a uposażenie wójtowskie*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 24, Kraków 2008, s. 53. O wójcie Henryku pisał ostatnio J. Rajman, *Kraków. Zespół osadniczy, proces lokacji, mieszczenie do roku 1333*, Kraków 2004, s. 217.

⁵ W. Komorowski, *Najstarsze kamienice krakowskie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 42, z. 2, 1997, s. 112-117.

⁶ W. Komorowski, B. Krasnowolski, *Architektoniczny pejzaż Krakowa około roku 1400*, [w:] *Sztuka około 1400. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Poznań, listopad 1995*, t. 1, Warszawa 1996, s. 116; W. Komorowski, *Kamienice i palace Rynku krakowskiego w średniowieczu*, „Rocznik Krakowski”, t. 68, 2003, s. 56, 61-64, 67; M. Łukacz, *Pierwsze przemiany przestrzenne krakowskiej kamienicy mieszczańskiej w świetle jej związków z kamienicą Europy Północnej*, [w:] *Kamienica w krajach Europy Północnej*, red. M.J. Sołtysik, Gdańsk 2004, s. 96-113; tenże, *Wybrane zagadnienia z historii przekształceń przestrzennych gotyckich domów krakowskich*, „Czasopismo Techniczne”, z. 9-A/2003, Kraków 2006, s. 143-162.

⁷ S. Sławiński, M. Mamica, *Kamienica przy Rynku Gl. 42/ul. Św. Jana 1 w Krakowie. Opracowanie konserwatorskie. Badania architektoniczne obiektu*, mps w Pracowniach Konserwacji Zabytków Arkona, Kraków 2004, s. 37, rys. 3.

Il. 1. Wieża wójta Henryka w rekonstrukcji Tomasza Linieckiego z 1988 roku, według publikacji *Dom wójta Henryka z wieku XIII w Krakowie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 33, z. 4, 1988.

Ill. 1. Tower-house of Mayor Henry as reconstructed by Tomasz Liniecki, 1988

rych odkryto najstarszy budynek murowany, i Krzysztoforów, gdzie kamienna wieża stanowiła punkt wyjścia szybko rozwijającej się zabudowy tej posesji⁸. Do niedawna taki początek kamienicy mieszczańskiej nie był nawet brany pod uwagę w historiografii architektury XIII-wiecznych miast polskich (jednymi z pierwszych autorów, którzy zasygnalizowali kwestię wież we wczesnej zabudowie miast polskich, byli Jarosław Widawski w 1988 roku i Czesław Krassowski w 1991 roku⁹).

Wróćmy do wieży wójtowskiej. Następny przełom w jej badaniach nastąpił wtedy, gdy sobie uświadomiliśmy, że nie stanowi ona jakiejś miejscowej specjalności, lecz wpisuje się w wielki krąg podobnych budowli związanych z miastami średniowiecznymi na terenach

⁸ S. Cechosz, Ł. Holcer, *O początkach palacu „Pod Krzysztoforę” w świetle najnowszych badań architektonicznych*, „Krzysztoforę. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 24, Kraków 2006, s. 7-20.

⁹ J. Widawski, *Domy warszawskich wójtów*, [w:] *Podług nieba i zwyczaju polskiego. Studia z historii architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*, Warszawa 1988, s. 120-127; C. Krassowski, *Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach polskich*, t. 3, Warszawa 1991, s. 261-262. Dotarcie do najstarszych obiektów miejskiej zabudowy mieszkalnej nie jest łatwe – duży dorobek w tym zakresie mają badacze krakowscy: Marek Łukacz, Waldemar Niewalda, Stanisław Sławiński, Marek Cempla, Łukasz Holcer, Stanisław Cechosz.

chyba całej Europy łacińskiej. Literatura związana z miejskimi wieżami mieszkalnymi i obiektami im pokrewnymi jest stosunkowo obszerna¹⁰, choć wiele problemów z nimi związanych zostało dopiero wstępnie zasygnalizowanych, a liczne kwestie badawcze nie doczekały się w pełni rozwiązania, wśród nich tak podstawowe jak definicja wieży mieszkalnej oraz pytania o to, które z obiektów kwalifikują się do tej kategorii, gdzie jest granica między budowlą obronną a obiektem niemilitarnym itp.¹¹. W polskich badaniach nad wieżami największy dorobek ma środowisko wrocławskiego Uniwersytetu i Politechniki, reprezentowane przez architekta Małgorzatę Chorowską oraz archeologów Cezarego Buškę i Jerzego Piekalskiego¹². Ze starszych osiągnięć wspomnieć należy publikacje Teresy Jakimowicz z Poznania¹³, warszawskiego badacza Jarosława Widawskiego¹⁴ oraz pracującego niegdyś w Krakowie, wspomnianego już Tomasza Linieckiego¹⁵.

Jak pisze Hans J. Mrusek, „wieża mieszkalna nie została oczywiście wynaleziona w mieście, lecz stanowi feudalny element, który wtargnął z zewnątrz”¹⁶. Feudalne, ziemskie siedziby wieżowe pojawiły się na przełomie X i XI w. w Normandii, wkrótce znane były w Anglii i Hiszpanii, szybko rozprzestrzeniły się po całej łacińskiej Europie, od krańców zachodnich do Siedmiogrodu. Najlepsze realizacje powstały na terenach francuskich

¹⁰ Wybrane publikacje: H.J. Mrusek, *Nowe badania nad średniowiecznymi warowniami prywatnymi w osiedlach niemieckich*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 3, z. 3, 1958, s. 299-311; T. Jakimowicz, *Dwór murowany w Polsce w wieku XVI (wieża – kamienica – kasztel)*, Warszawa-Poznań 1979; A. Wiedenau, *Katalog der romanischen Wohnbauten in Westdeutschen Städten und Siedlungen*, Das deutsche Bürgerhaus, t. 34, Tübingen 1983; J. Widawski, *op. cit.*, s. 120-127; M. Chorowska, *Średniowieczna kamienica mieszczańska we Wrocławiu*, Wrocław 1994; M. Chorowska, *Przemiany architektoniczne wrocławskich kamienic przyrynkowych*, [w:] *Wrocławski Rynek*, red. M. Smolak, Wrocław 1999, s. 115-128; Z. Dragoun, *Praha 885-1310. Kapitoly o románské gotické architektuře*, Praha 2002; Z. Dragoun, J. Škabrada, M. Tryml, *Románské domy v Praze*, Praha-Litomyšl 2002; G. Wilke, *Średniowieczne wieże w miastach Toskanii zasiedlane okresowo*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 12, Toruń 2002, s. 31-46; M. Chorowska, *Rezydencje średniowieczne na Śląsku, zamki, pałace, wieże mieszkalne*, Wrocław 2003; C. Buško, *Budynki wieżowe w krajobrazie średniowiecznego miasta*, [w:] *Dom w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, red. B. Gediga, Wrocław 2004, s. 61-73; U. Sowina, *Średniowieczny dom mieszczański. Niektóre problemy badawcze*, [w:] *Dom w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, Wrocław 2004, s. 9-31; J. Piekalski, *Wczesne domy mieszczan w Europie Środkowej. Geneza, funkcja, forma*, Wrocław 2004; V. Ferus, P. Baxa, *Meštiansky dom w Bratislave v druhej polovine 13. storočia*, Forum Urbis Medii Aevi III, Brno 2006, s. 88-101; P. Mitchell, *Early stone house in Vienna*, „Forum urbes medii aevi”, III, 2006, s. 18-25.

¹¹ Kwestie te szczegółowo rozważa T. Jakimowicz, *op. cit.*, s. 46-55, która za zasadnicze kryterium odróżniające mieszkalny dom wieżowy od wieży mieszkalno-obronnej przyjęła rozwiązanie komunikacji pionowej; połączenie przyziemia z drugą kondygnacją miałoby być cechą pierwszego z nich (*Ibidem*, s. 53-54). Jakimowicz nie bierze pod uwagę miejskich obiektów wieżowych, mających wprawdzie cechy obronne, ale służących przede wszystkim celom prestiżowym (takie jak wieże prezentowane w niniejszym artykule), jakkolwiek wspomina o modzie na rycerskie „domy wieżowe” w XV w. (*Ibidem*, s. 69-71).

¹² M. Chorowska, *Średniowieczna kamienica...*, *op. cit.*, s. 17-19; tenże, *Przemiany architektoniczne...*, *op. cit.*, s. 116; C. Buško, *op. cit.*, s. 62-71; J. Piekalski, *op. cit.*, s. 135-156.

¹³ T. Jakimowicz, *op. cit.*, s. 44-115.

¹⁴ J. Widawski, *op. cit.*, s. 122-123.

¹⁵ T. Liniecki, *op. cit.*, s. 292-295.

¹⁶ H.J. Mrusek, *op. cit.*, s. 304.

i włoskich. Określane są mianem donżonów i bergfriedów¹⁷. Model wieży „funkcjonował w zasięgu tak szerokim, że nie dysponując precyzyjnymi danymi o wzajemnych powiązaniach fundatorów i użytkowników oraz warsztatów budowlanych, nie można uchwycić stopnia zależności poszczególnych obiektów od siebie ani wzajemnego między nimi «łańcucha przyczynowego». Można jedynie stwierdzić istnienie powtarzalnej serii i założyć, że realizacje wybitniejsze i na wyższym szczeblu społecznym wywoływały naśladownictwa bądź wyzwały funkcjonowanie modelu, niekiedy w bardzo różnych redakcjach formalnych”¹⁸. Miejska wieża mieszkalna byłaby w tej sytuacji jednym z przykładów adaptacji powszechnie zaakceptowanego modelu rezydencji, o tyle specyficznym, że związanym ze środowiskiem o sposobie życia i aspiracjach w dużym stopniu różnych od typowych dla stosunków feudalnych.

W literaturze od dawna funkcjonuje ugruntowana teza, że pierwowzorem wież w miastach północnych mogły być budowle tego typu w ośrodkach urbanistycznych Włoch – Bolonii, Sienie czy San Gimignano, wznoszone licznie od X do XIII w.¹⁹. W miastach włoskich wieże stanowiły część zabudowy posesji, zamieszkiwane okresowo, były wyrazem prestiżu²⁰, ale jednocześnie wykorzystywano je w walkach wewnętrznych²¹. W pozornie naturalny sposób pięły się do góry, uzyskując „kuriozalnie wysoką sylwetę”²².

O ile we Włoszech wieże od początku wznosili zarówno mieszczanie, jak i przedstawiciele rycerstwa (ze względu na miejscową tradycję związani z miastami silniej niż na Północy²³), to w Europie transalpejskiej budowle te były zastrzeżone początkowo wyłącznie dla feudalów i duchowieństwa. Pierwsze wieże w Zurychu mogły pojawić się jeszcze w X w., intensywny ich rozwój nastąpił tam w XII w.²⁴. W Nadrenii notowane są od XI w. (Trewir)²⁵, we Frankfurcie nad Menem i w Wiedniu w XII w., a w Norymberdze w połowie tego stulecia²⁶. Na niemieckich terenach niżej europejskiego (gdzie realizowane były także w drewnie, często jako całe konstrukcje) pojawiły się prawdopodobnie dopiero w XIII w. (Paderborn, Osnabrück, Goslar, Brunswik, Lubeka)²⁷ i w tym samym mniej więcej czasie na terenach Pomorza (Kołobrzeg i Elbląg)²⁸ oraz państw zakonnych – w Liwonii (Ryga), a najdalej na północ – w Visby²⁹.

¹⁷ T. Jakimowicz, *op. cit.*, s. 44-55, 58-71; M. Chorowska, *Rezydencje średniowieczne...*, *op. cit.*, s. 75-80.

¹⁸ M. Chorowska, *Rezydencje średniowieczne...*, *op. cit.*, s. 70.

¹⁹ Zob. J. Piekalski, *op. cit.*, s. 135-136.

²⁰ T. Jakimowicz, *op. cit.*, s. 60; G. Wilke, *op. cit.*, s. 31-46; M. Chorowska, *Średniowieczna kamienica...*, *op. cit.*, s. 17; C. Busko, *op. cit.*, s. 62-63; J. Piekalski, *op. cit.*, s. 135-136.

²¹ G. Wilke, *op. cit.*, s. 32, 37-41. Zdaniem J. Piekalskiego (J. Piekalski, *op. cit.*, s. 155) wieże włoskie nie były obronne.

²² J. Piekalski, *op. cit.*, s. 155.

²³ Zob. G. Wilke, *op. cit.*, s. 36-37.

²⁴ *Ibidem*, s. 137-141.

²⁵ H.J. Mrusek, *op. cit.*, s. 302. Zob. też C. Buśko, *op. cit.*, s. 62, 66; J. Piekalski, *op. cit.*, s. 136.

²⁶ J. Piekalski, *op. cit.*, s. 136, 137; P. Mitchell, *op. cit.*, s. 22-23.

²⁷ J. Piekalski, *op. cit.*, s. 156-165. Mrusek (H.J. Mrusek, *op. cit.*, s. 301) nie uważa kamiennych domów w Goslarze, Osnabrück i Brunswiku za wieże.

²⁸ C. Buśko, *op. cit.*, s. 68.

²⁹ *Ibidem*, s. 66, 68; J. Piekalski, *op. cit.*, s. 66.

Z obiektów na terenach bliższych Małopolsce wspomnieć należy bardzo spopularyzowane XII- i XIII-wieczne domy praskie, imponujące jakością technologii budowlanej i poziomem detalu architektonicznego (romańskiego i wczesnogotyckiego). Z romańskich domów praskich, wykonanych z kamiennych bloków (*kvadřikove stavby*), zachowała się z reguły dobrze dolna kondygnacja, natomiast piętra przetrwały śladowo. Tylko nieliczne z tych domów można uznać za wieżowe (biorąc pod uwagę rzut i grubość murów oraz szczątki pięter), m.in. obiekty przy Mariánském náměstí čp. 102/1 i przy ratuszu staromiejskim³⁰. Niektóre późniejsze budowle na terenie Nowego Miasta w Pradze zachowały wyższe kondygnacje³¹. Praskie domy wieżowe wykazują związki z podobnymi domami w Norymbardze i Nadrenii³². W pejzażu XIII-wiecznej Pragi dominowały wśród niskiej zabudowy mieszkalnej³³, choć były stosunkowo nieliczne i nie tak wysokie jak w Niemczech³⁴. Na terenach Korony Czeskiej wieże mieszkalne powstawały też m.in. w Brnie (od XIII w.)³⁵, a na ziemiach królestwa węgierskiego w Bratysławie³⁶. Ze względu na silne związki wczesnego miejskiego budownictwa małopolskiego z architekturą mieszkalną Śląska ważne dla naszych rozważań są wieże wrocławskie, znane nie tylko z relikwów materialnych, lecz również z ikonografii, niestety nieliczne (z całą pewnością można mówić tylko o dwóch)³⁷. Z innych budowli wieżowych (choć nie wież) o charakterze mieszkalnym w miastach śląskich należy wymienić domy wójtowskie w Bystrzycy Kłodzkiej i Nysie³⁸.

Wyjątkowy charakter, w dużym stopniu odrębny od wyżej opisanych (zwłaszcza w zakresie genezy funkcjonalnej), miały wieże Ratyzbony. W przeciwieństwie do budowli tego typu w pozostałych miastach Europy zaalpejskiej, gdzie struktury wieżowe zanikały szybko w ciągu XIV w.³⁹, wieże ratyzbońskie przetrwały i nadal dominują w pejzażu miasta, czyniąc zeń swoiste *urbs turrita* (określenie Jerzego Piekalskiego). Z tego też powodu porównywano bawarskie miasto z „wieżowymi” ośrodkami urbanistycznymi Włoch⁴⁰. Zestawienie wydaje się być nieprzypadkowe, gdyż geneza wież włoskich i ratyzbońskich jest analogiczna⁴¹, bowiem te drugie również powstawały jako budowle przede wszystkim

³⁰ D. Libal, *Architektura. Románska domovní zástavba*, [w:] *Praha středověká*, Praha 1983, s. 105-118. Z. Dragoun, J. Škabrada, M. Tryml, *op. cit.*; Z. Dragoun, *op. cit.*, s. 81-115. Żadnego z praskich budynków XII-wiecznych Piekalski (J. Piekalski, *op. cit.*, s. 181-191) nie uważa za wieżę, natomiast Buško (C. Buško, *op. cit.*, s. 65) wskazuje kilka.

³¹ D. Libal, *Architektura. Praha za vlády Přemysla Otakara II. A Václava II.*, [w:] *Praha středověká...*, *op. cit.*, s. 198-201.

³² D. Libal, *Románska...*, *op. cit.*, s. 106; M. Chorowska, *Średniowieczna kamienica...*, *op. cit.*, s. 18.

³³ M. Chorowska, *Średniowieczna kamienica...*, *op. cit.*, s. 18.

³⁴ Z. Dragoun, *op. cit.*, s. 114.

³⁵ C. Buško, *op. cit.*, s. 65.

³⁶ V. Ferus, P. Baxa, *op. cit.*, s. 89.

³⁷ M. Chorowska, *Średniowieczna kamienica...*, *op. cit.*, s. 19; tenże, *Przemiany architektoniczne...*, *op. cit.*, s. 116; C. Buško, *op. cit.*, s. 63-64; J. Piekalski, *op. cit.*, s. 191.

³⁸ J. Widawski, *op. cit.*, s. 123; M. Chorowska, *Rezydencje średniowieczne...*, *op. cit.*, s. 134-135.

³⁹ J. Widawski, *op. cit.*, s. 122; C. Buško, *op. cit.*, s. 71. „Z trudnych dziś do określenia powodów bardzo szybko budowle wieżowe przestały odpowiadać mieszkańcom. W strefie północnej wyparte zostały przez obszerniejszy i wykazujący odmienną dyspozycję przestrzenną dom sieniowy (*Dielenhaus*)”.

⁴⁰ J. Piekalski, *op. cit.*, s. 135.

⁴¹ *Ibidem*, s. 136. Zob. H.J. Mrusek, *op. cit.*, s. 301.

prestiżowe⁴², zwłaszcza wtedy, gdy nie były już wykorzystywane do zamieszkiwania (od końca XIII w.), gdyż użytkownicy przenieśli się do stojącego obok wygodnego domu nowszego typu. Właśnie wówczas wysokość wież ratyżbońskich zaczęła rosnąć (dochodząc w niektórych przypadkach do 50 m); w XV w. Ratyżbona miała około 60 wież⁴³. Proces podobnego „renesansu” wież mieszczkańskich, wznoszonych z jednoznacznym przesłaniem jako symbole prestiżu i wywyższenia, można zaobserwować także w późnośredniowiecznej Kolonii i Norymberdze⁴⁴.

Cechą charakterystyczną miejskich wież mieszkalnych była ich wysokość (dwie kondygnacje i więcej, górne niekiedy zrealizowane w drewnie), rzut z zasady kwadratowy lub zbliżony do kwadratu, o bokach z reguły około 10 m (zdarzają się krótsze, począwszy od 6 m, niekiedy dłuższe)⁴⁵. Na każdej kondygnacji znajdowały się jednoprzestrzenne wnętrza (później niekiedy dzielone) o zróżnicowanych funkcjach (skład w suterenu, parterze, paradowa „sien” na drugiej kondygnacji, mieszkania na kondygnacjach wyższych). Wejścia znajdowały się pierwotnie na piętrze, z czasem także na parterze, okna – wąskie na dole – zwiększały się wraz z kolejną kondygnacją. Znaczna część obiektów miała cechy obronne – rzeczywiste bądź pozorowane. Ze względu na nikły stopień zachowania wyższych kondygnacji nie ma pewności, czy pomieszczenia mieszkalne były ogrzewane. Wobec wież na niżu europejskim, w których stwierdzono istnienie pieca, używa się nazwy *Kemenate* (*caminatae*), zaś te, które nie miały ogrzewania (lub go nie w nich znaleziono), nazywa się *Steinwerk* (podział ten jednak bywa kwestionowany). Wieże mogły stać zarówno w przyulicznej części działki, jak i w jej głębi⁴⁶. Wznoszenie wież mieszkalnych, czy szerzej domów wieżowych, uregulowane było w miastach północnoniemieckich stosownymi przepisami⁴⁷.

Znaczna część miejskich wież mieszkalnych została odkryta, a przynajmniej zinterpretowana, stosunkowo niedawno, bo dotarcie do ich reliktów i rozpoznanie sprawiały takie same trudności jak w Krakowie. Zachowały się najczęściej szczątkowo. Dodatkowo ze względu

⁴² O symbolice wieży zob. M. Zlat, *Ratusz – zamek mieszczan: symbolika typu architektonicznego i jego forma*, [w:] *Ratusz w miastach północnej Europy*, materiały z sesji „Ratusz w miastach nadbałtyckich”, Gdańsk 23-25 XI 1993, Gdańsk 1997, s. 20-24.

⁴³ J. Piekalski, *op. cit.*, s. 145-152.

⁴⁴ M. Chorowska, *Średniowieczna kamienica...*, *op. cit.*, s. 18-19. W kwestii wież norymberskich Piekalski (J. Piekalski, *op. cit.*, s. 151-152) jest przeciwnego zdania.

⁴⁵ Te konstytutywne parametry wież mieszkalnych przyjmujemy za C. Buśko, *op. cit.*, s. 65-67. Piekalski podchodzi do kwestii bardziej wstrzemięźliwie i wielu obiektom odmawia miana wieży, aczkolwiek czyni to niekonsekwentnie (J. Piekalski, *op. cit.*, s. 141, 144, 157, 159 (przykład akceptacji argumentacji wybranych autorów, która w innych wypadkach nie jest przyjmowana), 184, 185, 201-202). Budowle wieżowe o rzutach mających proporcje boków jak 1:2, 1:3 i więcej, nie są w niniejszym artykule brane pod uwagę; w literaturze zwane *arces*, w przeciwieństwie do wież *sensu stricto*, nazywanych *turris*. Zob. J. Piekalski, *op. cit.*, s. 136; A. Wiedenau, *Katalog...*, *op. cit.*, s. 12-13.

⁴⁶ J. Piekalski, *op. cit.*, s. 136-153; C. Busko, *op. cit.*, s. 62-68. W sprawie rozbieżności w interpretacji pojęcia *kemenate* zob. C. Buśko, *op. cit.*, s. 65-66 oraz J. Piekalski, *op. cit.*, s. 157.

⁴⁷ Buśko (C. Buśko, *op. cit.*, s. 66) cytuje paragraf 66,3 *Zwierciadła saskiego* (początek XIII w.): „Man darf (auch) bauen ohne seine Erlaubnis mit Holz oder mit Steinen drei Stockwerke übereinander, eines in der Erde, die anderen zwei darüber, sofern man eine Tür hat im unteren Gemach in Kniehöhe über der Erde”.

na prostotę i brak wyraźnych cech stylowych trudno analizować je tradycyjnymi metodami badań architektury i sztuki. A przecież wyodrębnione z późniejszej zabudowy są wyraziste i klarowne. Budynki wieżowe interpretujemy jako dobitną ostentację władzy lub wysokiego statutu społecznego⁴⁸. Wieża w średniowiecznej świadomości stała się atrybutem władztwa, świeżo w XIII w. „zdemokratyzowanym”, bowiem niewiele wcześniej była zastrzeżona dla suwerena i jego baronów⁴⁹. A kiedy uwolniono jej wznoszenie od ograniczeń, stała się formą budowni mieszkalnej preferowaną przez wójtów⁵⁰. Stanowiła czytelny znak, którym chętnie posługiwało się zarówno rycerstwo, jak też aspirujące do jego znaczenia zamożne mieszczaństwo, tworzące się w młodych, lecz z reguły dynamicznych ośrodkach urbanistycznych, stanowiących coraz większą konkurencję dla domen feudalnych⁵¹. A że forma wieżowa miała ważny w owych czasach aspekt obronny, to tym większa była jej popularność. Jasne związki z architekturą obronną zamków i miast oraz obiektami feudalnymi, wiążącymi funkcje mieszkalne z obronnymi, takie jak donżony, rycerskie wieże mieszkalne i ufortyfikowane dwory⁵², nie wymagają dłuższego wywodu.

Najnowsze badania pozwalają zweryfikować rekonstrukcję Linieckiego. Nie negując zaproponowanego przez niego rozwiązania kształtu górnej części budowli przy Brackiej, jesteśmy skłoni przyjąć, że możliwe są rozwiązania alternatywne. Kilka z nich, w opracowaniu Piotra Opalińskiego, przedstawiamy. Preferujemy jedno – z izbicowym zwieńczeniem, ukazując dodatkowo rekonstruowaną w tej wersji wieżę w jej domniemanym otoczeniu w końcu XIII w. (il. 2)⁵³. Podajemy też inne rozwiązanie samej wieży. Każde jest oparte na udokumentowanych analogiach (il. 3). Nie przesadzamy, które z tych propozycji są najbliższe historycznemu stanowi rzeczywistości, zresztą prawdopodobnie nigdy nie uda się tych hipotez zweryfikować, ale sądzimy, że wszystkie są uprawnione. Użyte w niektórych wersjach elementy architektury mili-

⁴⁸ T. Jakimowicz, *op. cit.*, s. 67-71.

⁴⁹ Budowa wieży mieszkalno-obronnej w Bazylei była obwarowana zgodą miejscowego pana feudalnego (w tym wypadku biskupa), co potwierdza dokument cesarza Fryderyka Barbarossy z 1180 roku. W Wiedniu dopiero w 1278 roku Rudolf I Habsburg zniósł zakaz budowy wież mieszkalnych przez mieszczan. Zob. J. Piekalski, *op. cit.*, s. 137, 153.

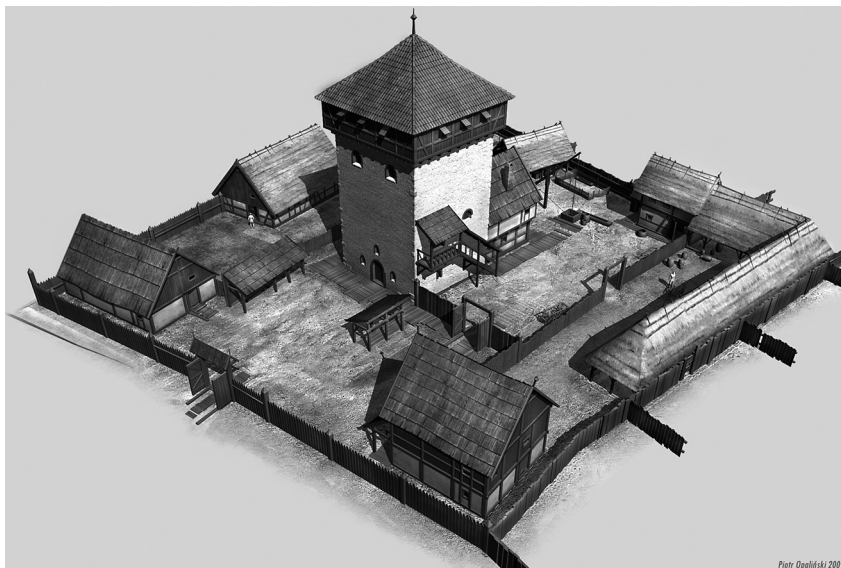
⁵⁰ Liczne przykłady podaje H.J. Mrusek, *op. cit.*, s. 302, 304, m.in. wieże w Miśni, Saalfeld, Gelnhausen, Monachium (przed 1215 rokiem), Torgau, Erfurcie, Ascherleben, Würzburgu. Wieże z reguły stawały się zaczątkiem ratuszy, co jest dobitnym dowodem sukcesji siedzib władzy. Proces ten notujemy też na ziemiach ówczesnego państwa polskiego (Kleparz, Krosno, Kamieniec Podolski). Zob. W. Komorowski, *Średniowieczne ratusze w Małopolsce i na ziemiach ruskich Korony*, [w:] *Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej [Księga jubileuszowa Profesora Marty Młynarskiej-Kaletynowej]*, Wrocław–Praga 2002, s. 242, 244, 247; tenże, *Średniowieczny ratusz miasta Kleparza*, [w:] *Lapides viventes. Zaginiony Kraków wieków średnich. Księga dedykowana Profesorowi Klementynie Żurowskiej*, Kraków 2005, s. 177-180.

⁵¹ H.J. Mrusek, *op. cit.*, s. 309: „wieża mieszkalna jako część składowa grodu czy zamku oraz wczesno-feudalnego miasta była skutecznym środkiem władztwa gruntowego w zakresie militarnym i polityki gospodarczej. Po przewyciężeniu tego władztwa wzrastające w siły mieszczaństwo posługiwało się wieżą mieszkalną [...] jako symbolem swej kształtującej się potęgi”. Zob. też M. Chorowska, *Średniowieczna kamienica...*, *op. cit.*, s. 17; J. Piekalski, *op. cit.*, s. 136.

⁵² T. Jakimowicz, *op. cit.*, s. 44-71; B. Guerquin, *Zamki w Polsce*, wyd. II, Warszawa 1984, s. 44-47.

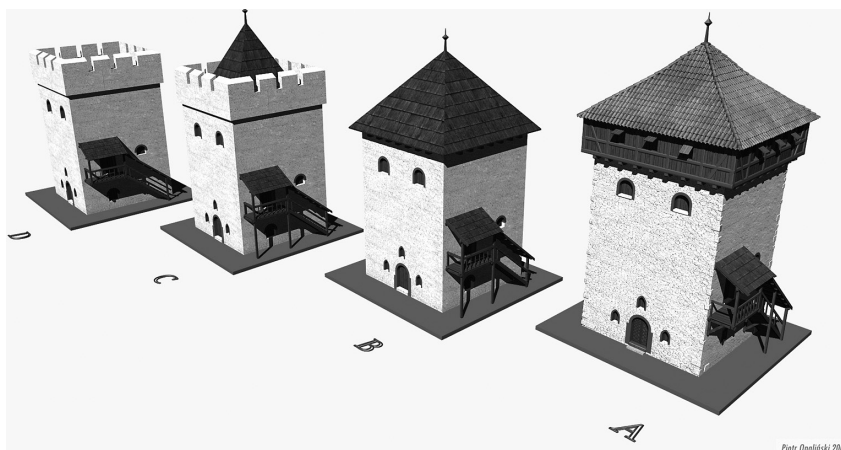
⁵³ Wygląd drewnianej zabudowy otaczającej wieżę jest rekonstrukcją hipotetyczną, opartą na wynikach badań archeologicznych, prowadzonych w ostatnich latach na terenie Krakowa lokacyjnego oraz we Wrocławiu i analogicznych ośrodkach miejskich środkowej Europy.

tarnej mogą nas mylić w kwestii przeznaczenia budowli. Mogły być one bowiem zarówno rzeczywistym wyrazem obronności, jak tylko jej symbolem, podkreślającym prestiżową wymowę budowli. Po zachowanej, dostępnej dziś partii wieży przy Brackiej można sądzić, że w zasadzie nie była obronna, niemniej krenelaż mógł dodawać jej przynajmniej pozorów nieprzystępności, a już na pewno znamion władzy, jak później to bywało w ratuszach.

II. 2. Wieża wójta Henryka w rekonstrukcji wykonanej przez Piotra Opalińskiego, według wskazówek Waldemara Komorowskiego. Uwzględniono drewnianą zabudowę otaczającą wieżę

III. 2. Tower-house of Mayor Henry as reconstructed by Piotr Opaliński according to the guidelines of Waldemar Komorowski. The timber development surrounding the tower is also included

II. 3. Alternatywne rekonstrukcje zwieńczenia wieży

III. 3. Alternative reconstructions of the tower finial

Tkwi w naszej wieży duży potencjał informacji, zwłaszcza o społeczeństwie miasta lokacyjnego u początków jego rozwoju, niemniej już teraz wiemy, że ujawnienie zarówno domu wójtowskiego, jak również podobnych budynków mieszkalnych, istotnie poszerzyło wiedzę o architektonicznym i urbanistycznym pejzażu Krakowa z pierwszego stulecia jego istnienia.

Literatura

- [1] Buśko C., *Budynki wieżowe w krajobrazie średniowiecznego miasta*, [w:] *Dom w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, red. B. Gediga, Wrocław 2004, 61-73.
- [2] Cechosz S., Holcer Ł., *O początkach palacu „Pod Krzysztoforą” w świetle najnowszych badań architektonicznych*, „Krzysztofora. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 24, Kraków 2006, 7-20.
- [3] Chorowska M., *Przemiany architektoniczne wrocławskich kamienic przyrynkowych*, [w:] *Wrocławski Rynek*, red. M. Smolak, Wrocław 1999, 115-128.
- [4] Chorowska M., *Rezydencje średniowieczne na Śląsku, zamki, pałace, wieże mieszkalne*, Wrocław 2003.
- [5] Chorowska M., *Średniowieczna kamienica mieszczańska we Wrocławiu*, Wrocław 1994.
- [6] Dragoun Z., *Praha 885-1310. Kapitoly o románské i gotické architektuře*, Praha 2002.
- [7] Dragoun Z., Škabrada J., Tryml M., *Románské domy v Praze*, Praha 2002.
- [8] Ferus V., Baxa P., *Meštiansky dom v Bratislave v druhej polovine 13. storočia*, Forum Urbis Medii Aevi III, Brno 2006, 88-101.
- [9] Guerquin B., *Zamki w Polsce*, wyd. II, Warszawa 1984.
- [10] Jakimowicz T., *Dwór murowany w Polsce w wieku XVI (wieża – kamienica – kasztel)*, Warszawa-Poznań 1979.
- [11] Komorowski W., *Najstarsze kamienice krakowskie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 42, z. 2, 1997, 107-119.
- [12] Komorowski W., *Kamienice i pałace Rynku krakowskiego w średniowieczu*, „Rocznik Krakowski”, t. 68, 2003, 53-74.
- [13] Komorowski W., *Rozwój urbanistyczno-architektoniczny Krakowa intra muros w średniowieczu (od połowy XIV wieku)*, [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. J. Wyrozumski, „Biblioteka Krakowska” nr 150, 2007, 153-188.
- [14] Komorowski W., *Średniowieczne ratusze w Małopolsce i na ziemiach ruskich Korony*, [w:] *Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej [Księga jubileuszowa Profesor Marty Młynarskiej-Kaletynowej]*, Wrocław-Praga 2002, 241-248.
- [15] Komorowski W., *Średniowieczny ratusz miasta Kleparza*, [w:] *Lapides viventes. Zaginiony Kraków wieków średnich. Księga dedykowana Profesor Klementynie Żurowskiej*, Kraków 2005, 171-181.
- [16] Komorowski W., Krasnowolski B., *Architektoniczny pejzaż Krakowa około roku 1400*, [w:] *Sztuka około 1400. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Poznań, listopad 1995*, t. 1, Warszawa 1996, 105-126.
- [17] Krassowski C., *Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach polskich*, t. 3, Warszawa 1991.

- [18] Libal D., *Architektura. Románska domovní zástavba*, [w:] *Praha středověká*, Praha 1983, 105-118.
- [19] Libal D., *Architektura. Praha za vlády Přemysla Otakara II. A Václava II.*, [w:] *Praha středověká*, Praha 1983, 180-201.
- [20] Liniecki T., *Dom wójta Henryka z wieku XIII w Krakowie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 33, z. 4, 1988, 287-297.
- [21] Łukacz M., *Pierwsze przemiany przestrzenne krakowskiej kamienicy mieszczańskiej w świetle jej związków z kamienicą Europy Północnej*, [w:] *Kamienica w krajach Europy Północnej*, red. M.J. Sołtysik, Gdańsk 2004, 96-113.
- [22] Łukacz M., *Wybrane zagadnienia z historii przekształceń przestrzennych gotyckich domów krakowskich*, „Czasopismo Techniczne”, z. 9-A/2003, Kraków 2006, 143-162.
- [23] Mitchell P., *Early stone house in Vienna*, Forum Urbis Medii Aevi III, Brno 2006, 18-25.
- [24] Mrusek H.J., *Nowe badania nad średniowiecznymi warowniami prywatnymi w osiedlach niemieckich*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 3, z. 3, 1958, 299-311.
- [25] Piekalski J., *Wczesne domy mieszczan w Europie Środkowej. Geneza, funkcja, forma*, Wrocław 2004.
- [26] Sławiński S., Mamica M., *Kamienica przy Rynku Gł. 42/ul. Św. Jana 1 w Krakowie. Opracowanie konserwatorskie. Badania architektoniczne obiektu*, mps w Pracowniach Konserwacji Zabytków Arkona, Kraków 2004.
- [27] Sowina U., *Średniowieczny dom mieszczański. Niektóre problemy badawcze*, [w:] *Dom w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, red. B. Gediga, Wrocław 2004, 9-31.
- [28] Widawski J., *Domy warszawskich wójtów*, [w:] *Podług nieba i zwyczaju polskiego. Studia z historii architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*, Warszawa 1988, 120-127.
- [29] Wiedenau A., *Katalog der romanischen Wohnbauten in Westdeutschen Städten und Siedlungen*, Das deutsche Bürgerhaus, t. 34, Tübingen 1983.
- [30] Wilke G., *Średniowieczne wieże w miastach Toskanii zasiedlane okresowo*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 12, 31-46.
- [31] Zlat M., *Ratusz – zamek mieszczan: symbolika typu architektonicznego i jego forma*, [w:] *Ratusz w miastach północnej Europy*, materiały z sesji „Ratusz w miastach nadbałtyckich”, Gdańsk 23-25 XI 1993, Gdańsk 1997, s. 20-24.